

RECENZE

Tři publikace o koruně a korunovacích
v uherském království

Endre TÓTH

The Hungarian Holy Crown and the Coronation Regalia

With essays by Attila HORVÁTH, Géza PÁLFFY and Attila ZSOLDOS

Budapest, Országos Könyvtudományi Intézet 2021, 512 s., 345 obr.,

ISBN 978-615-5048-50-3.

Tünde LENGYELOVÁ – Géza PÁLFFY (eds.)

Korunovacie a pobreby. Mocenské rituály a ceremónie v ranom novoveku

Budapest, Historický ústav Filozofického výskumného centra Maďarskej akadémie

vied – Bekéscsaba, Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2016 (reedice 2020),

228 s., 12 obr. v barevné příloze, další ilustrace v textu, ISBN 978-615-5615-35-1.

János M. BAK – Géza PÁLFFY

Crown and Coronation in Hungary 1000–1916 A.D.

Budapest, Research Centre for the Humanities – Hungarian National Museum

2020, 263 s., 107 obr., ISBN 978-963-416-219-2.

Maďarský historik Géza Pálffy se již od počátku 21. století řadí rozsahem i kvalitou svých prací mezi přední historiky raně novověké střední Evropy. Jeho publikace vycházejí nejen v kongresových, ale i v dalších evropských jazycích, takže jsou recipovány v mimořádně širokém mezinárodním měřítku. Souběžně s výchozím zá-

jmem o proměny uherského království na přelomu středověku a novověku, zvláště o jeho postavení mezi habsburskou monarchií a osmanským impériem,¹ věnuje G. Pálffy velkou pozornost specifické problematice symboliky uherského státu, ztělesněné v korunovačních obřadech a insigniích, a od roku 2012 vede speciální výzkumný tým „Monument Svata koruna“ ve Výzkumném centru pro humanitní vědy Maďarské akademie věd v Budapešti. Není proto divu, že jeho jméno spojuje tři svrchu uvedené publikace z několika posledních let a že tu právě G. Pálffy spojil síly s dalšími maďarskými odborníky.

Hmatatelným a zároveň vrcholně symbolickým předmětem bádání je královská „Svata koruna“ (Szent Korona, Svata koruna, Holy Crown) či „Svatoštěpánská koruna“, která společně s korunovačním žezlem, mečem, jablkem a pláštěm, reprezentuje tisíc let uherské státnosti a zároveň patří mezi nemnohé památky, které se na maďarském území zachovaly z doby raného středověku. Soubor korunovačních klenotů podrobil detailnímu zkoumání archeolog a historik Endre Tóth. Jemu náleží zásluha za detailní prozkoumání uherských insignií, jejich systematický popis a uměleckohistorické zhodnocení. Tóth s podstatným přispěním G. Pálffyho podrobně vyložil osudy koruny a ostatních klenotů v průběhu druhého tisíciletí našeho letopočtu.

K tomuto fundamentu připojil medievista Attila Zsoldos studii o uherském království v době vlády arpádovské dynastie a právní historik Attila Horváth vyložil ústavní a právní základy ideologie, spjaté s uherskou korunou a sumarizované v autoritativní právní knize Tripartitum Štěpána Werbőczyho z roku 1514. Vše je doprovázeno dokonale reprodukovanou obrazovou dokumentací (dobová ikonografie, pečetní a mincovní vyobrazení, analytické kresby, fotografie). Typograficky skvěle provedená kniha, doplněná rozsáhlou bibliografií, interpretačním soupisem ilustrací, mapou, genealogickou tabulí a rejstříky, vytváří mimořádné svědectví jak o korunovačních klenotech, tak také o jejich významu pro maďarskou historickou tradici i současnost.

První ze svrchu uvedených publikací (*The Hungarian Holy Crown*) nabízí řadu námětů pro mezinárodní srovnání z hlediska utváření monarchií, státní a národní symboliky, právního myšlení atd. Specifickým tématem jsou vlastní dějiny korunovačních klenotů. Zatímco vznik koruny byl tradičně spojován s počátky arpádovské dynastie, její význam dále vzrostl po roce 1301, kdy Arpádovci vymřeli, ale všichni další legitimní uherští panovníci museli být korunováni touto insignií,

1 Srov. nejnovější syntézu: Géza PÁLFFY, *Hungary between Two Empires, 1526–1711*, Bloomington 2021; recenze Rostislav SMÍŠEK, ČČH 120, 2022, s. 889–893.

neboť žádná náhradní koruna nebyla pokládána za symbol pravoplatně vyjadřující hodnotu uherského krále. Existence uherských insignií byla opakovaně ohrožena, koruna byla převážena, a to i do ciziny, byla opakovaně zcizena (roku 1463 také vykoupena Matyášem Korvínem za 60 000 dukátů od císaře Fridricha III., roku 1529 se dokonce dostala do rukou osmanského sultána Sulejmána I.). Její dramatické osudy pokračovaly i v průběhu novověku; po druhé světové válce se dostala do USA, odkud byla navrácena do Maďarska v roce 1978, což ostatně umožnilo její moderní prozkoumání. Tyto peripetie ještě zvýraznily váhu nejvýznamnějšího národního klenotu v historickém myšlení maďarského národa.

Tato publikace se nepokouší o rezolutní řešení dlouhodobě sporných otázek, jež jsou spjaty s nejstaršími dějinami uherské koruny. Netvrdí, že jde o korunu, kterou byl dekorován první uherský král Štěpán I. a že šlo o dar papeže Silvestra II. z roku 1000, jak uvádí list papeže Inocence III. z roku 1209. Naproti tomu zdůrazňuje, že toto vše je pevně zakotveno v maďarské historické tradici a že to spojuje korunu s vývojem veřejného práva a státoprávního myšlení, zejména s principy státní a národní nezávislosti, národního sebeurčení, výkonu a transferu moci, nezczizitelnosti práva, ale také práva na odpor proti neústavní vládě (*ius resistendi*). Výklad státoprávního a ústavního myšlení, spjatého s královskou korunou, je doveden od středověku až do současnosti, neboť i v republikánském Maďarsku sehrává „doktrína Svaté koruny“ svou roli jako ideový ručitel kontinuity státu a národa. Při pohledu zvenčí, zejména ze sousedních států, které do roku 1918 zcela nebo zčásti patřily do rámce Svatoštěpánské koruny, spočívá ovšem problém v tom, že koruna je v maďarském prostředí chápána jako symbol jednoty jak maďarského národa, tak i neexistujícího uherského státu. Historická tradice se tu střetá se současnou realitou, což může mít kontroverzní politické důsledky. Není to zdaleka jediný rozporný element v „Evropě národů“, v níž se potýkají i prolínající odlišné interpretační modely společných dějin; je to jev, který sice v krajních případech dokáže vyvolávat politické napětí mezi sousedními státy, ale který je zároveň podnětem pro solidní vědecký výzkum, a to i na mezinárodní úrovni.

Právě druhá z uvedených publikací (*Korunovacie a pohreby*) přináší výsledky slovensko-maďarské spolupráce při bádání o symbolické komunikaci, mocenské reprezentaci, ceremoniích a rituálech od 16. do první poloviny 19. století. Pod zastřešujícím názvem projektu „Fikce a skutečnost, symbol a politikum. Vykonstruované prvky slovensko-maďarské minulosti“ vzniklo osm studií, které se zaměřují jak na panovníky (korunovacie, ceremoniální příjezdy), tak i na uherské aristokratické ro-

dy, které měly pozemkový majetek na území Slovenska (zejména rody Esterházy, Pálffy, Székely a Thurzo), a na Bratislavu (Prešpurk) jakožto tehdy hlavní a korunovační město uherského království.

Zvláštní pozornost v tomto sborníku si zaslouží vstupní a zároveň nejrozsáhlejší studie, pojednání Gézy Pálffyho o korunovační rytině z poloviny 17. století. Známy a opakovaně reprodukovány ikonografický pramen, zobrazující příjezd Leopolda I. do Bratislavy a jeho korunovaci na uherského krále 27. června 1655, je předmětem interpretace, jakou si mohl dovolit jen autor, mimořádně dobře obeznámený s raně novověkými prameny z Rakouského státního archivu, Vatikánského archivu, státních archivů v Benátkách, Mantově a Modeně, Národního archivu v Kluži, Meklenburského Hlavního zemského archivu ve Schwerinu, ale i mnoha dalších archivních fondů a sbírek. Na tomto základě představil kabinetní ukázkou analytického a komparativního postupu, jímž lze od jednoho obrazu dospět k obecně závažným poznatkům, zvláště když se podaří nalézt a do kontextu zařadit pohledy na zkoumanou událost z několika stran, v případech korunovace od několika vyslanců či pozorovatelů z různých zemí.

Pálffy „rozložil“ obraz na jednotlivé části a detailně je prozkoumal. Ze zastoupení osob, reprezentujících instituce, a z rozestavení figur odvodil jejich státoprávní význam (u českého herolda použil nepříliš přílehavého označení „Václavská koruna“ /s. 21/ namísto správného „Svatováclavská“), dále hierarchii uherské politické elity a postavení v rámci ceremoniálu; u zobrazených insignií posoudil jejich význam, popřípadě autorskou licenci tvůrce rytiny. Na základě těchto skutečností osvětlil utváření symbolických konfigurací, které od druhé poloviny 16. století vytvářely tradici, udržovanou potom až konce habsburské monarchie. Dospěl k závěru, že korunovační ceremoniál z roku 1655, postavený do mnohem širších časových a prostorových souvislostí, dokládá politický význam, staré tradice a suverenitu Uher, že však šlo pouze o „vnitřní suverenitu“ v rámci monarchie řízené habsburským dvorem.

Rovněž některé další studie ve sborníku přinášejí nové poznatky o korunovačních a pohřebních ceremoniálech, přičemž využívají nejen písemných, ale ve značném rozsahu také ikonografických, epigrafických, heraldických a numismatických pramenů. Vzhledem k tomu, že se vše odehrávalo v bezprostředním sousedství českých zemí a v téměř soustátí, mají tyto články jistou komparabilní hodnotu i z bohemikálního hlediska. Pokud však dochází přímo na výklad o české problematice, pak jde spíše jen o nepříliš náročnou excerpce české literatury a o citace pramenů bez patřičného kritického rozboru (tak jako u perňštejnské problematiky,

převzaté z druhého vydání knihy Petra Vorla Páni z Pernštejna /Praha 2012/ ve stati Zuzany Ludikové, S kým sa stretnem v nebi? – pohreby troch manželov Magdalény Székély ab Ormosd v polovici 16. storočia, s. 89–102).

Vysoké vědecké, ale i popularizační ambice má poslední z trojice knih (*Crown and Coronation*). K jejímu sepsání spojil síly Géza Pálffy s významným, dnes již zesnulým medievistou Jánosem M. Bakem (1929–2020). Společně vytvořili syntézu, jejímž úkolem je shrnout nejnovější poznatky o problematice uherských korunovacích od doby prvního uherského krále a národního světce Štěpána I. (1000–1038) až po Karla IV. (1916–1918), což je v uherských dějinách označení českého krále a rakouského císaře Karla I. a zároveň Posledního. Vzhledem k tomu, že jde o časové rozpětí celých uherských dějin a text nepřilíší velkého rozsahu je určen i neodborné veřejnosti, je kniha vydána bez poznámkového aparátu, zato však s tematicky členěnou výběrovou bibliografií a s přehlednou chronologickou tabulkou a identifikačním rejstříkem osobních jmen. Navíc je doplněna perfektně reprodukovanými, přímo do výkladu instruktivně zalomenými ilustracemi, jež přibližují jak podobu královských insignií a středověkou i raně novověkou ikonografií, tak i odraz korunovační tematiky na pečetích, mincích a dalších pramenech či na dokumentárních fotografiích z moderní doby.

Pojednání o téměř šedesáti korunovacích z let 1000–1916 (celkem bylo 51 králů, z nichž někteří byli korunováni opakovaně, a dvě vládnoucí královny) je ku prospěchu věci pojato systematicky a rozčleněno do tří oddílů. Soustřeďují se na předpoklady nástupu na trůn (pokrevní příbuzenství a dědičnost, stavovská práva a volitelnost, nástupnictví v době habsburské monarchie), na vlastní korunovaci (místo a čas, obřad korunovace a pomazání, slavnostní odění, přidružené korunovace královen manželek, světské aspekty inaugurace, aktéři a účastníci) a na odznaky moci a jejich vývoj, což je protějšek a doplněk výkladu obsaženého v první recenzované knize. Chronologický zřetel se uplatňuje v těchto dílčích kapitolách, ale i ony zůstávají věcně kompaktní, což je pozoruhodné svědectví o dobré souhře dvojice autorů, mezi nimiž leží rozdíl celých dvou generací.

Vzhledem k mezerovitosti zejména středověkých pramenů mohli autoři detailněji prozkoumat asi tři desítky korunovacích. Teprve od 15. století jsou zachovány hojnější prameny a po vzniku habsburské monarchie narůstá počet úředních relací i zpráv zahraničních vyslanců a dalších pozorovatelů. Systematický výzkum speciálního výzkumného týmu „Svatá koruna“ za vedení Gézy Pálffyho odkryl nové písemné a hmotné prameny především z 16. a 17. století, proto je zevrubná znalost tématu zvláště patrná pro období raného novověku.

Problém kontinuity vlády, vyjádřený nástupnickým řešením opakující se krize státu (uvolnění trůnu smrtí monarchy), je interpretován ve středoevropském kontextu a odkazuje na analogie a rozdíly uherského vývoje v porovnání s českým a někdy i polským. Například již na samém začátku konstatuje, že maďarská tradice nedisponuje tak ucelenou představou o legendárních počátcích panování a nástupnictví, jak je tomu v případě Přemyslovců a Piastovců; vznikala až později a využívala adaptace biblických motivů. Při charakteristice vývoje původní „patrimoniální monarchie“ rodu Arpádovců výklad potvrzuje, že úloha svatých patronů z 11. století (sv. Štěpána a sv. Ladislava) nehrála tak ústřední roli při budování monarchického státu u jako „věčného vládce“ sv. Václava v Čechách, ale nabyla na významu při legitimizaci pozdějších panovníků, kteří nebyli buď vůbec, nebo byli jen vzdáleně spojeni se zakladatelskou dynastií.

Při vnitřních zápasech, v nichž se střetl princip prvorozenství s výběrem následníka podle dobového ocenění jeho schopností, sehrávala opět česká podpora kandidáta trůnu – vedle řady dalších vnějších faktorů – nezanedbatelnou úlohu. Vyvrcholila povoláním Václava III. na uherský trůn a jeho krátkou vládou na počátku 14. století; důležitá byla tím, že zahájila dobu volení uherských králů tamní nobilitou. Přesto za první volbu v plném slova smyslu je pokládán až nástup Zikmunda Lucemburského, tehdy braniborského markraběte, roku 1387. Personální propojení s českými zeměmi trvalo i za dalších panovníků, včetně Matyáše Korvína, a na další čtyři staletí bylo zpečetěno Jagellonci a Habsburky; pro toto dlouhé období přinesl G. Pálffy množství poznatků, jež mají vztah i k našim dějinám. Výklad o problematice nástupnictví na uherský trůn vytváří do jisté míry modifikovanou paralelu k českým poměrům, ovšem s tím, že v období raného novověku (především v 16. a 17. století) se v Uhrách silněji a déle prosazovalo právo stavů na více či méně svobodnou volbu krále.

Zásadní rozdíl mezi uherským a českým státem spočívá v problému centrality. Zatímco Praha sehrávala v celých dějinách českého království nezastupitelnou roli (a recenzovaná kniha to patřičně zdůrazňuje), v Uhrách docházelo v průběhu staletí k dalekosáhlým posunům sídelního a korunovačního města. Ve středověku to byly Ostrihom a Stoličný Bělehrad (Alba Regia), v raném novověku Prešpurk (Bratislava) a Šoproň, v moderní době Buda (Budapešť). K charakteristice míst, času, příprav a průběhu korunovačních slavností G. Pálffy shromáždil a vyhodnotil obrovské množství pramenů, proto tato část knihy patří k čtenářsky nejděčnějším.

Nejen místa korunovacích, ale i způsoby uložení a přemístování „Svaté koruny“ odrážejí dramatické dějiny Uher, jejichž rozsah se pronikavě měnil od velmi

rozsáhlé Svatoštěpánské koruny ve středověku přes redukované Královské Uhry v době osmanské expanze po opětné zvětšení v 18. a 19. století a posléze po rozdělení Uher do několika států v důsledku trianonské smlouvy. Mnohonásobné přesouvání insignií do ciziny, do států Evropy i Ameriky, vytváří samo o sobě eposej, pro maďarský národ mimořádně významnou, kterou se podařilo G. Pálffyemu detailně rekonstruovat.

Vznikl tak specifický pohled na dějiny Uher a Maďarů, jehož hlavní osu tvoří problém stále obnovované legitimacy původně mnohonárodnostního, od roku 1918 již národního státu, a zároveň insignií, které představují uctívané zhmotnění historické tradice. Do ní byly postupně zakomponovány prvky křesťanství se zřetelem k východním (byzantským) a západním (římským a latinským) kořenům, stejně jako státu, jeho centrální moci, stavovské struktury a suverenity, zároveň i kontinuity tisíciletého trvání. Symbolické propojení krále jako hlavy státu, stavů jako politického národa a posléze i celého etnického národa zdůraznilo mimořádně významnou roli „Svaté koruny“ pro politické myšlení Maďarů, kteří věnují této problematice mimořádnou pozornost a pokládají ji z hlediska legitimizace své suverenity za jedinečnou ve světovém měřítku. Vysoce kvalifikované syntetické zpracování tohoto tématu z pera Gézy Pálffyho a jeho spolupracovníků otvírá zahraničnímu čtenáři bránu k hlubšímu porozumění maďarským dějinám.

Jaroslav Pánek

Petr BALCÁREK

Byzantium in the Czech lands (4th – 16th centuries).

Historical and Art Historical Perspectives

(= East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, vol. 87)

Brill 2022, 501 s., ISBN 978-90-04-18552-4.

Nová publikácia z veľmi vydarenej edičnej rady East Central and Eastern Europe in the Middle Ages osvetľuje vzťah českých zemí a Byzancie naprieč stredovekom. Predložená publikácia vychádza ako rozšírené a prepracované vydanie z roku 2009 (*České země a Byzanc*). Práca je bohatá na obrazové a mapové prílohy. Publikácia je celkovo rozdelená na dve časti (spolu 11 kapitol), ktoré mapujú české územie a Byzanciu od 4. po 16. storočie. Dôraz je kladený politicko-dynastické interakcie s prihliadnutím na zachované umelecké artefakty či cirkevnú oblasť. Autor taktiež sám hovorí, že nezohľadňuje architektonickú stránku vecí.